

PÄRANDKULTUURI INVENTEERIMISE METOODIKA (väljavõte)

Metoodika algvariant töötati välja **Lembitu Tarangu** poolt 2000. a ning kasutati Kullamaa piirkonna pärandkultuuri objektide kirjeldamiseks (kaasa oli haaratud ka avamaastikus paiknevad objektid). Metoodika eeskujuks on Põhjamaades, peamiselt Rootsis kasutatav. 2001. a täiendati metoodikat koos **Rein Kaljuveega**, kusjuures põhirõhk suunati metsades leiduva inimkultuuri ladestuse kirjeldamisele. Metoodikat kontrolliti samal aastal suvisel pilootinventuuril Piirsalu, Kullamaa ja Märjamaa metskondade ning nendega vahelduvate eravalduste metsades. Käesolev versioon on mitmete eelnevate täiendamise ja täpsustamise tulemus. Metoodika väljatöötamisel on arvestatud järgmiste inimeste väärtuslike nõuandeid ja kommentaare:

Katarina Amér, Gotlandi Metsaamet, Rootsi; Reinhold Castensson, professor, Linköpingi Ülikool, Rootsi; Ivar Etverk, emeritprofessor, Eesti; Toivo Meikar, Ph.D., Põllumajandusülikool, Eesti; Kaupo Ilmet, Eesti Metsaseltsi esimees, Eesti; Hannes Palang, Ph.D., Tartu Ülikool, Eesti; Triin Neljandik Eesti; Jürgen Kusmin Eesti.

EL struktuurvahendite toel kaardistati aastatel 2005-2011 Riigimetsa Majandamise Keskuse eestvedamisel kogu Eesti pärandkultuur sõltumata kõlvikust ja omandivormist. Käesolevasse andmebaasi on koondatud üle 35 tuhande pärandkultuuri objekti. Muu valminud kirjandusega (sh pärandkultuuri maakonnaraamatud) saab tutvuda RMK kodulehel www.rmke.ee.

Pärandkultuuri objektide inventeerimine toimub kolmes etapis:

- ettevalmistused ja eelvalik;
- välitööd;
- tulemuste vormistamine.

1. Ettevalmistused ja eelvalik

Kameraalse eelvaliku käigus leitakse välitöödel ülesotsimist väärivad objektid. Eelvalikul kasutatakse:

- metsanduslike andmebaase ja Sagadi metsamuuseumi fonde;
- Kirjandusmuuseumi kultuuriloolist arhiivi;
- kohalike muuseumide fonde;
- topograafilisi kaarte;
- muud infot (suulised teated, käsikirjaline info).

Metsanduslike andmebaase, nii metskondades, kui ka Sagadi metsamuuseumis jt metsanduslikes institutsioonides säilitatavaid, saab kasutada metsakultuuride rajamise aja, mooduse, raiete jne määramiseks. Sageli võimaldab see selgitada, kelle poolt on need rajatud. On võimalik leida katse- ja uurimisaluseid puistuid, mis on rajatud (valitud) teaduslikeks eesmärkideks. On võimalik leida andmeid ka muude objektide kohta (metsavahikohad jm). Tähtis allikas on vääriselupaikade andmebaas.

Muuseumide fondides tuleb eelkõige tähelepanu pöörata teadetele ja materjalidele uuritava piirkonna kohta. Kuna säilitusfondides on materjal sageli süstematiseerimata, tuleb välja selekteerida ka juhuslikult leitud objektide andmed teiste piirkondade kohta. Arhiivide internetis olevad andmebaasid võimaldavad teha eeltööd. Peamised:

- Arhiivi infosüsteem AIS (<http://ais.ra.ee/ais/>)
- Ajalooarhiivi kaartide register (<http://www.eha.ee/kaardidreg/kaardid/kaardid.php>)
- Halduspiiride kaardiserver KUPITS (<http://www.eha.ee/kupits/>)

Topograafilised kaardid on tähtsad abivahendid. Mida detailsemad need on, seda rohkem on neil informatsiooni üksikobjektide kohta. Näiteks tuleks kasutada nn 1- ja 3-verstast Vene sõjaväekaarti aastatest 1896-1903, edasi on võimalik kasutada topograafilisi kaarte 1930. aastast ning Vene sõjaväekaarte alates 1942. aastast. See oleks miinimumkomplekt. Muuseumi fondides võib leida veel mõisate jm maavalduste detailkaartide ja kõlvikulisi kaarte, mis on heaks allikaks kadunud hoonete ja rajatiste asukohtade määramiseks. Topograafiliste kaartide soovitatav mõõtkava ei tohiks olla alla 1:50 000. Erinevate kaartide, halduspiiride ja ortofotodega tutvumiseks on sobilik Maa-Ameti kaardiserver interneti aadressil <http://www.maaamet.ee>.

Muu info. Alati tuleb kontrollida, kas eelvaliku objektidest on midagi säilinud. Kõsitleda tuleb kohalikke metsatöötajaid ja elanikke. Läbi tuleks vaadata kohalikes koolides tehtud kodu-uurimistööd, samuti muud kodu-uurimuslikud materjalid. Võimalikeks allikateks on veel:

- vanade metsade ja puisniitude inventeerimisandmed;
- mullastiku ja aluspõhja kaardid;
- ortofotod;
- ülikoolide ja projektorganisatsioonide uurimisandmed (Tallinna Ülikooli Ajaloo Instituudi arhiiv, Eesti Vabaõhumuuseumi fondid, Eesti Rahva Muuseumi fondid).

Kõik eelvalitud objektid märgitakse välitöökaartidele. Välitöökaartideks võib kasutada Eesti Põhikaardi või katastrikaardi lehtede koopiaid.

2. Välitööd

2.1. Üldised juhised

Kõik eelvaliku käigus märgistatud kohad tuleb läbi käia. Eelvalitud objekti ülevaatamise eesmärk on hinnata, kas tegemist on kultuuriväärtusega. Kriteeriumiks on sobiv võtta Rootsi pärandkultuuri uurimise juhendis toodud määrang: pärandkultuuri objektiks tuleb arvata kõik objektid, kus on inimese tegevust näha.

2.2. Välitööde varustus:

- välitööde kaart ja välitöölehed;
- kompass;
- nuga;
- fotoaparaat;
- GPS seade.

2.3. Pärandkultuuri objekti põhitüübi määramine:

- objekti praeguse seisukorra kujunemise tähtsamate protsesside tuvastamine (looduslik protsess, inimõju jm);
- objekti ajalise päritolu ja arenguloo esialgne tuvastamine;
- kaasnevate loodusväärtuste (võimalik VEP, haruldased taime- ja loomaliigid) esinemine;
- paiga võrdlemine väariselupaikade andmebaasiga, maastikuliste võtmetunnuste alusel võivad need olla määratletud VEP-na, kuid on ühtlasi pärandkultuuri objektid, näiteks allikad ja põlispuud (mis on samal ajal seotud pärimustega), puisniidud ja -karjamaad, kui seal on tehisobjekte (karjamaakaev, lubjapõletusahju varemed, kiviaed vm).

Objekti tuleks eelistada inventeerimiseks kui on säilinud lisaks suulisi pärimusi või on antud objektitüüp piirkonnas harvaesinev.

2.4. Välitööankeedi täitmine

Inventeerimiskaartide täitmisel tuleb lähtuda digitaliseerimise koondtabelile kehtestatud nõuetest.

Tabel 1. Inventeerimisankeedi väljad ja täitmise juhend (**Lühendid ja koodid vt. koodide lehel**).

Välja nimi	Max pikkus (tähemärki)	Kirjeldus (koodid vt. eespool)
Maakond	25	Objekti asukoht
Vald	25	Objekti asukoht
Objekti nimi	50	Nimi, millega objekti tuntakse
Omandivorm	1	Numbrikood
Tüübikood	3	Kolmetäheline objekti tüübi kood (vt tüübikoodide tabel) NB! Tundmatu objekti puhul kasutada koodi “???”
Kõlvik	2	Kõlviku liik objekti asukohas. NB! Ainult üks kood. Metsastuvate rohumaade puhul püüda olukorda ca 5 a pärast ja vastavalt kirjeldada

Objekti ulatus	4	Punktobjekti läbimõõt, joonobjekti vahemaa otspunktide vahel piki objekti, pindobjekti suurim ulatus meetrites
Seisund	1	Objekti hetkeolukorda kirjeldav numbrikood.
Inimmõjutused	8	Kirjeldatakse kuni kolm mõjurit tähekoodidega (nt. EH/LA/MR)
Ohud	8	Inventeerija arvates tulevikus võimalikud ohutegurid tähekoodiga
Lähteandmete päritolu	1	Märgitakse allikas, kus saadi esmane teade objekti kohta. Numbrikoodiga. NB! Ainult üks kood.
Pärimused ja allikad	250	Objekti kohta teada olevad legendid (NB! Jälgida antud tähemärkidesse mahtumist. Teksti sisestamisel ridade poolitamine ENTERiga keelatud)
Varasemad kirjeldused	150	Viited teistele objekti puudutavatele infoallikatele
Märkused	250	Inventeerija arvates vajalik lisainfo objekti olemuse kohta
Foto nr	250	Digitaalse foto failinimi on andmetabelis ära toodud, sama number (ilma faililaiendita) tuleb anda ka fotofaili nimele. Ühe objekti kohta võib kasutada mitut fotot, mis liidetakse kokku vertikaalselt . Vastavate oskuste puudumisel lisada failinime lõppu tähed (nt. AA001a; AA001b; AA001c jne).
Kaardid	20	Viide kaardile, kus objekt leitav on. Kasutada võib järgmisi lühendeid: topo – EW ja NL topograafiline kaart; PK – Eesti Põhikaart; verst – tsaarivenemaa verstakaart; skem.kat. – EW skemaatiline katastrikaart
Puistu koosseis	20	Puistu silmamõõduline koosseisuvalem (nt. 60Ku20Ks20Ma)
Puistu vanus	3	Puistu hinnanguline vanus inventeerimise hetkel.
Puistu tihedus	1	Silvamõõduline hinnang puistu tihedusele. Tähekood.
Viimase 10 a raied	2	Kui hinnanguliselt viimase kümne aasta jooksul on tehtud raieid, mis on mõjutanud objekti seisukorda. Tähekood.
Inventeerija	50	Inventeerija nimi
Kuupäev	10	Inventeerimise kuupäev.
Digimise laad	1	Objekti tüüp digitaliseerimisel. Numbrikoodiga.
Kompleksi koosseis	15	Täidetakse tüübikoodide abil juhul kui lisaks registreerimisel kasutatud põhilisele objektitüübile on samas kompleksis ka teisi objekte. Võimalusel tuleb neid märkustes kirjeldada. Kuni neli tüüpi (nt. REE/PUU/LAU/KAE) NB! Andmebaasis jagatakse laiali nelja välja peale
X koordinaat	6	Objekti asukoht Lambert-EST koordinaatides. Punktobjekti puhul keskpunkt, joon- ja pindobjekti puhul koordinaat objekti alalt (Pind- ja joonobjekti puhul on <i>eesmärgiks asukoha piirkonna lokaliseerimine, täpne kontuur esitada paberkaardil või koordinaatide jadana</i>).
Y koordinaat	7	Vt. X koordinaadi kirjeldust

NB! Väljad: Kyla, Kinnistu, Katastritunnus, PohikLeht, Kvartal, Eraldis, Tyybiryhm täidetakse vajadusel automaatselt GIS päringutega.

	Objektitüüp/rühm	Kood
	Määratlemata objekt	???
I rühm	Kultuurmaastiku kujunemisega seotud objektid	
	Muinasaegsed asulakohad	MUA
	Muinasaegsed kalmekohad, kääbastikud	MUK
	Muinasaegsed (võimalike) rituaalidega seotud paigad	RIT
	Muinaslinnused	LIN
	Muinaspõllud	MUP
II rühm	Maa ja rahva ajalugu kajastavad objektid läbi aegade	
	Ajaloolised piirimärgid	PIM
	Autasumaa	AUT
	Riiklikult tähtsad objektid eelmisest iseseisvusajast	EWO
	Kaitseliidu ja skautidega seotud objektid	KAL
	Maanteed	MNT
	Maaparandusobjektid	MPO
	Metsavendade punkrid	MVP
	Muud mõisaaegsed tootmishooned	MTH
	Mõisaarhitektuuri objektid	MOA
	Mõisakultuuri osad: pargid, paviljonid, tiigid, kunstlikud saared	MOK
	Mälestuskivid	MAL
	Okupatsiooniaja objektid	OKU
	Pärandkultuuri märgid NL ajast: piimapukid, tootmishooned, siloaugud	PNL
	Raudteerajatised	RTR
	Sõjalised objektid keskajast, eelmistest sajanditest	MIL
	Sõjalised objektid I ja II Maailmasõjast, Vabadussõjast	MMS
	Vanad geodeetilised märgid	GDM
	Vanad teetähised	TET
III rühm	Kogukonna ajalugu kajastavad objektid	
	Maagilised usundilised kohad (Essütaja)	ESU
	Tsässona (palvemaja) kohad	TSA
	Matusekombestikuga seotud paigad (Laudsipuud)	LDS
	Hauad	HAU
	Hauatähised	HAT
	Hiie- ja raviallikad	ALL
	Hiied, hiiepuud, pärimustega puud	HII
	Kabelimäed	KBM
	Kellatornid	KET
	Kesk- ja rootsiaegsed külakalmistud	KER
	Kiiged, kiigemäed	KIM
	Katkuküla asemed	KKA
	Katkusurnuaiad	KSA
	Kividest ülekäigukohad	YKK
	Kiviristid	KVR
	Kivisillad ja -truubid, ripsillad, puitsillad	KIS

	Kollektsioonid	KLL
	Koolihooned	KOO
	Koolmekohad, parvekohad	KOL
	Kultuse- ja religiooniga seotud rajatised ning paigad	KUL
	Körtsid	KOR
	Külatänavad, karjatanumad	KAT
	Köstritalud	KOT
	Külavainud	KUV
	Laadaplatsid	LAA
	Lokulauad	LOL
	Magasiaidad	MAG
	Mantelkorstnad	MAT
	Munakiviteed	MKT
	Moonakamajad	MOM
	Pakkteed	PAT
	Pao- ja pelgupaigad	PAP
	Poed	POE
	Postijaamad	POJ
	Pritsikuurid	PRT
	Põliskülade kohad	POK
	Põlispuid	PUU
	Pärandkooslused, karjametsad, heinamaad	PUM
	Pärimustega kivid, ohvri- ja kultusekivid	KIV
	Rahvamajad	RAH
	Ravitsemiskohad, meditsiinasutused	RAV
	Ristimäed	RIM
	Ristipuud	RIP
	Seltsimajad	SEM
	Soosillad	SOS
	Spordirajatised	SPO
	Talveteed	TAT
	Vaestemajad	VAM
	Vallamajad	VAL
	Vanad kabelivaremed	KAV
	Vanad kohanimed	KON
	Ühis- ja hädaabitöödega rajatud objektid	HAO
	Ühistegevusega seotud hooned (põllupangad, ühisuste hooned)	YTH
IV rühm	Traditsioonilist talumajapidamist kajastavad objektid	
	Aleviljeluse märgid	ALV
	Asundustalud	AST
	Heinaküünid, kuhjalavad	HEK
	Kaevud, karjamaakaevud, kivikünad	KAE
	Keldrid	KEL
	Kiviaiad, tarad	AED
	Kiviragu(-rägu)	KIR
	Kodukultuuri näited 1920 - 1940	KOK
	Kuivatid, lahusrehed	KUI

	Laudad, tallid	LAU
	Linaleoaugud	LLA
	Muu majandushoone, rajatis	MAH
	Maakojad	MAK
	Põlised talukohad	TAK
	Püstkojad	PUK
	Rehielamud	REE
	Savimajad	SAM
	Saunad, koobassaunad, rannasaunad	SAU
	Sepikojad	SEK
	Suveköögid	SUK
	Taluaidad	TAA
	Taluhäärberid, -elumajad	TAH
	Vabadiku (popsi)saunade asemed, soldatikohad, platsikohad	POP
	Viljapuuaiad	VIL
	Väravad	VAR
	Õuepuud	OPU
V rühm	Kohalikku töödust kajastavad objektid	
	Jahi, kalanduse ja mesindusega seotud kohad (kalatõkked, jahikantslid, mesipuud e tarupedajad)	JKM
	Kruusa-, liiva-, savi- ja fosforiidikarjäärid	KAR
	Kohalikud elektrijaamad	KEJ
	Laevaehituskohad	LEK
	Lautrid e. valgmad	VLG
	Kiviraiduri töökojad	KIT
	Lubjaahjud ja lubjapõletamiskohad	LUA
	Meiereid	MEI
	Miliaugud, sõepõletuskohad	MIA
	Paadikuurid	PKU
	Paemurrud	PAM
	Parvetuskohad	PAK
	Piirituse tootmisega seotud objektid	PIV
	Potase ja klaasikojad	PKL
	Raua- ja ookrileiukohad	RLK
	Savitööstused, savitõngid, telliseahjud	SAT
	Tuuleveskid	TUV
	Turbavõtukohad	TVK
	Tõrvaahjud, tõrvaajamiskohad, tärpentiinivabrikud	TOA
	Tööliste majad	TOM
	Vanad elektrialajaamad	ALJ
	Põlevkivi kaevandamisega seotud maastikuobjektid	POM
	Põlevkivi kaevandamisega seotud rajatised	POR
	Vanad meremärgid	MEM
	Vesiveskid, veskitammid	VEV
VI rühm	Metsa ja metsamajandusega seotud objektid	
	Ajaloolised metsakuivenduskraavid	KKR
	Ajalooliste isikute rajatud, uuritud puistud	AJM

Ajaloosündmuste, traditsioonidega seotud puistud	ASM
Eriotstarbel rajatud puistud (liivade kinnitamine, tuuletõkked jm)	EOM
Eripärase kasutuseesmärgiga puistud (vaigutuslangid jm)	EKM
Eripärase koosseisuga katsekultuurid	KAM
Eripärase maapinna ettevalmistusega või tehnoloogiaga rajatud puistud	ETM
Jäljed huvitavamate metsamajanduslike võtete rakendamisest	RAI
Käbikuivatid	KBI
Metsakasvatuse ja -kasutusega seotud objektid	MKV
Metsad, mida on uurinud tuntud teadlased	TEM
Metsaestakaadid ja saeveskid	EST
Metsastunud pargid	PKM
Metsatöölise (roomakeste) majad	MMJ
Metskonnahooned	MTS
Põlised metsateed, jalgrajad, hobuseeed	MET
Silmapaistvad puistud ja puude grupid liigi mõõtmete või muu poolest, alleed	SIM
Silmapaistvad võõrliikidest puistud	VOM
Traditsioonidega seotud puistud	TRM
Tuletõrje veevõtukohtad metsas	TTV
Tulevalvetornid	TVV
Vaigukogumispunktid	VAI
Vahtkondade kordonid	VKK
Vanad metsataimlad	MTI
Vanemate metsakorralduste jäljed (piirisihid jm)	MEK

Pärandkultuuri objektide inventeerimisankeedis kasutatavad koodid:

Lähteandmed:

- 1 – Metsakorralduse andmebaas;
- 2 – Muu metsanduslik andmebaas;
- 3 – Topograafiline kaart;
- 4 – Muuseumifondid, kirjandus;
- 5 – Kohalik elanik, metsatöötaja;
- 6 – Muud kaardid;
- 7 – Ülikoolide jt uurimisandmed;
- 8 – Leitud juhuslikult välitöödel.

Kõlvik:

- JM** - jäätmaa
- MM** – metsamaa;
- RM** – looduslik rohumaa;
- PM** – põllumajanduslikult kasutatav maa;
- RB** – sood ja rabad;
- VE** – veekogud;
- EM** – elamu-, aia- ja õuemaad;
- TM** – teemaa;
- MU** – muu maa.

Seisund:

- 0 – hävinud, objektist pole maastikul jälgi säilinud;
- 1 – maastikul on säilinud märgid, kuid ei luba üheselt määrata tüüpi;
- 2 – tüüp määratav, objektist või tema kunagisest funktsionaalsusest säilinud alla 20%;
- 3 – objektist või tema kunagisest funktsionaalsusest säilinud 20-50%;
- 4 – objektist või tema kunagisest funktsionaalsusest säilinud 50-90%;
- 5 – objekt hästi või väga hästi säilinud.

Inimmõjud ja ohutegurid:

- LA** – lammutamine, lõhkumine;
- KA** – kaevetööd, pinnase purustamine;
- EH** – ehitustööd, mis on kahjustanud objekti algupära;
- MP** – maaparandus;
- MR** – metsa raie;
- PR** – prahistamine, prügi mahapanek.

Digitaliseerimise laad:

- 1 – punktina;
- 2 – joonena;
- 3 – pindalaliselt.

Puistu tihedus:

- H** – hõre;
- K** – keskmine;
- T** – tihe.

Teostatud raie:

- HR** – hooldusraie;
- LR** – lageraie;
- AR** – aegjätkne raie.

Avaldatus

0 – avalik

1 – ei ole avalik objekt, tulenevalt kokkulepetest maaomanikuga, ei või täpseid asukohti avalikult esitada